

ECRI

European Commission against Racism and Intolerance
Commission européenne contre le racisme et l'intolérance

CRI (2003) 2
Version catalane
Catalan version

Comissió europea contra el racisme i la intolerància

SEGON INFORME SOBRE ANDORRA

aprovat el 28 de juny de 2002

Estrasburg, 15 d'abril del 2003

COUNCIL OF EUROPE CONSEIL DE L'EUROPE

Per a més informació sobre els treballs de la Comissió europea contra el racisme i la intolerància (ECRI) i sobre altres activitats del Consell d'Europa en aquest àmbit, adreceu-vos al

Secrétariat de l'ECRI
Direction Générale des Droits de l'Homme DG II
Conseil de l'Europe
F - 67075 STRASBOURG Cedex
Tel.: +33 (0) 3 88 41 29 64
Fax: +33 (0) 3 88 41 39 87
E-mail: combat.racism@coe.int

Visiteu el nostre lloc web: www.coe.int/ecri

ÍNDIX DE MATÈRIES

INTRODUCCIÓ	5
RESUM GENERAL	6
PART I: VISIÓ DE CONJUNT DE LA SITUACIÓ	7
A. INSTRUMENTS JURÍDICS INTERNACIONALS	7
B. DISPOSICIONS CONSTITUCIONALS I ALTRES DISPOSICIONS FONAMENTALS	8
C. DISPOSICIONS EN MATÈRIA DE DRET PENAL	8
D. DISPOSICIONS EN MATÈRIA DE DRET CIVIL I ADMINISTRATIU.....	9
E. ÒRGANS ESPECIALITZATS I ALTRES INSTITUCIONS	10
F. EDUCACIÓ I FORMACIÓ/SENSIBILITZACIÓ	11
G. ACOLLIMENT I ESTATUS DELS NO NACIONALS	11
- Refugiats i sol·licitants d'asil	11
- Persones d'origen immigrant.....	11
H. ACCÉS ALS SERVEIS PÚBLICS.....	12
- Accés als serveis socials, especialment els d'atenció a la salut, a la protecció social i a l'habitatge.....	12
- Accés a l'educació	12
I. OCUPACIÓ.....	13
J. GRUPS VULNERABLES	13
- Petits grups religiosos	13
K. CLIMA D'OPINIÓ.....	13
L. CONTROL DE LA SITUACIÓ EN EL PAÍS	14
M. MITJANS DE COMUNICACIÓ	15
PART II: PROBLEMES PARTICULARMENT PREOCUPANTS	15
N. INTEGRACIÓ DE PERSONES D'ORIGEN IMMIGRANT.....	15
O. LEGISLACIÓ SOBRE LA NACIONALITAT	18
BIBLIOGRAFIA	20

Introducció

La Comissió europea contra el racisme i la intolerància (ECRI) és un òrgan del Consell d'Europa que està format per experts independents. La seva finalitat és combatre el racisme, la xenofòbia, l'antisemitisme i la intolerància a escala paneuropea i des de l'angle de la protecció dels drets humans.

Un dels pilars del programa de treball de l'ECRI és l'anàlisi, país per país, de la situació a cadascun dels estats membres del Consell d'Europa pel que fa al racisme i a la intolerància, i on es formulen suggeriments i propostes per abordar els problemes identificats.

Al final de 1998, l'ECRI va acabar la primera ronda d'informes país per país del conjunt dels estats membre. El primer informe de l'ECRI sobre Andorra data del 16 d'octubre de 1998 (publicat el mes de maig de 1999). La segona etapa dels treballs país per país, que es va iniciar el mes de gener de 1999, comporta l'elaboració d'un segon informe sobre cadascun dels estats membre. L'objectiu d'aquest segon informe és fer un seguiment de les propostes que es van formular en el primer, actualitzar la informació que hi figurava i aportar una anàlisi més aprofundida de certs temes que tenen un interès especial en el país en qüestió.

Una etapa important del treball país per país de l'ECRI és el procés de diàleg confidencial amb les autoritats nacionals del país en qüestió abans de l'adopció definitiva de l'informe. Un nou procediment en aquesta segona ronda d'informes sobre els països és l'organització d'una visita de contacte dels membres de l'ECRI abans d'elaborar el segon informe.

La visita de contacte a Andorra va tenir lloc del 14 al 16 de maig del 2002. Durant aquesta visita, els experts redactors de l'informe es van entrevistar amb representants de diferents ministeris i administracions públiques responsables de les qüestions relacionades amb el mandat de l'ECRI. L'ECRI mostra la seva gratitud a les autoritats andorranes per la seva cooperació incondicional en l'organització de la visita de contacte i, en especial, voldria donar les gràcies a totes les persones que van rebre la seva delegació per la informació valuosa que cadascuna d'elles, des del seu àmbit de competència, va aportar. L'ECRI agraeix també a l'agent d'enllaç nacional d'Andorra la seva eficiència i col·laboració, que van ser molt apreciades pels membres de la Comissió.

L'ECRI també vol donar les gràcies a tots els representants de les organitzacions no governamentals amb els quals es van entrevistar els autors de l'informe durant la visita de contacte per les informacions útils que els van aportar.

Aquest informe ha estat elaborat per l'ECRI, sota la seva única responsabilitat. Reflecteix la situació al 28 de juny del 2002 i, per tant, qualsevol canvi posterior a aquesta data no està cobert per l'anàlisi que es presenta a continuació, ni tampoc s'ha tingut en compte en les conclusions i les propostes que planteja l'ECRI.

Resum general

Andorra ha pres recentment una sèrie d'iniciatives per lluitar contra el racisme i la intolerància, especialment mesures destinades a la promoció dels drets humans i la tolerància en l'educació, l'organització de l'ensenyament gratuït per a adults —incloent-hi els immigrants— de la llengua catalana i la cultura andorrana i la regularització de la situació dels treballadors immigrants amb l'aprovació de la Llei d'immigració.

No obstant això, encara existeixen alguns problemes. Andorra encara no és part de la majoria dels instruments jurídics internacionals relatius a la lluita contra el racisme i la intolerància. L'ECRI constata també l'absència en la legislació andorrana de certes disposicions jurídiques penals, civils i administratives relatives a la lluita contra el racisme i la intolerància. Entre les diferents comunitats es manifesten certs prejudicis i estereotips. Un gran nombre d'immigrants es troben en situació precària i el període exigut per obtenir la nacionalitat per als residents de llarga durada és excessivament llarg. Aquesta situació impedeix la plena integració dels immigrants en la societat andorrana. Hi ha també una manca de coneixement i de dades sobre el possible abast de la discriminació i el racisme en la majoria d'àmbits de la vida social.

En aquest informe, l'ECRI recomana a les autoritats andorranes que prenguin mesures en una sèrie d'àmbits. Entre altres recomanacions que es fan, s'incideix en el fet que caldria avançar en el camí d'esdevenir membre d'aquells instruments jurídics internacionals relatius a la lluita contra el racisme i la intolerància; la necessitat de completar la legislació en àmbits coberts pel mandat de l'ECRI; la necessitat de vigilar atentament l'aplicació de la Llei d'immigració del 2002, i també la necessitat de respondre a certes preocupacions pel que fa a la situació dels residents estrangers i les possibilitats d'integrar-se plenament a la societat andorrana.

PART I: VISIÓ DE CONJUNT DE LA SITUACIÓ

A. Instruments jurídics internacionals

1. Andorra és part en el Conveni europeu dels drets humans, però encara no ha signat ni ratificat el Protocol núm. 4, ni tampoc és part en els protocols núm. 7 i 12 del Conveni. Les autoritats andorranes han informat l'ECRI que tenen la intenció de signar i ratificar molt aviat el Protocol núm. 12, que amplia de manera general el camp d'aplicació de l'article 14 del Conveni. L'ECRI insta les autoritats andorranes a accelerar el procés per esdevenir part en aquest Protocol i en els protocols núm. 4 i 7, es felicita de la signatura per part d'Andorra de la Carta Social Revisada, l'any 2000, i anima les autoritats andorranes a ratificar aquest instrument al més aviat possible. L'ECRI ha estat informada que Andorra va signar el 5 d'agost del 2002 el Pacte internacional de drets civils i polítics i els seus dos protocols i que està considerant-ne la ratificació. L'ECRI insta les autoritats andorranes a accelerar el procés de ratificació. L'ECRI ha estat també informada que el Conveni de les Nacions Unides sobre l'eliminació de totes les formes de discriminació racial va ser signat el 5 d'agost del 2002 i que les autoritats andorranes estan considerant-ne la ratificació i la possibilitat de fer una declaració en virtut de l'article 14 d'aquest Conveni, que reconeix a tota persona el dret de presentar una petició davant el Comitè per a l'eliminació de la discriminació racial. L'ECRI anima les autoritats andorranes a dur a terme al més aviat possible el procés de ratificació d'aquest Conveni i fer la declaració que estableix l'article 14.
2. A l'ECRI la preocupa que Andorra encara no hagi expressat el seu consentiment a estar vinculada pels instruments internacionals més importants en l'àmbit de la lluita contra el racisme i la intolerància. Per tant, continua animant Andorra perquè esdevingui part en el Conveni de l'Organització internacional del treball relatiu a la discriminació en matèria d'ocupació i professió; el Conveni de la UNESCO contra la discriminació en l'educació; el Pacte internacional relatiu als drets econòmics, socials i culturals; la Carta europea de les llengües regionals o minoritàries; el Conveni marc per a la protecció de les minories nacionals i el Conveni de 1951 relatiu a l'estatus dels refugiats. També recomana a Andorra que esdevingui part en el Conveni europeu relatiu a l'estatus jurídic del treballador migrant, la Carta europea de l'autonomia local, el Conveni europeu sobre la participació dels estrangers a la vida pública a nivell local i el Conveni europeu sobre la nacionalitat¹.
3. Segons l'article 3.4 de la Constitució, els tractats i els acords internacionals s'integren en l'ordenament jurídic a partir de la seva publicació en el *Butlletí Oficial del Principat d'Andorra* i no poden ésser modificats o derogats per les lleis. L'article 5 de la Constitució estableix que la Declaració universal dels drets humans és part integrant de l'ordenament jurídic a Andorra. L'ECRI ha estat informada que la Declaració Universal ha estat publicada en català en el *Butlletí Oficial del Principat d'Andorra*². L'ECRI suggereix a les autoritats andorranes que posin en marxa iniciatives per divulgar els principis i les finalitats de la Declaració universal entre el públic en general.

¹ Amb referència a aquests dos darrers Convenis, vegeu més endavant *Problemes especialment preocupants*.

² *Butlletí Oficial del Principat d'Andorra*, 17/07/2002, núm.55.

B. Disposicions constitucionals i altres disposicions fonamentals

4. L'article 3.1 de la Constitució estableix que aquesta vincula no només els poders públics, sinó també els ciutadans. L'article 1.2 reconeix, entre d'altres, el principi d'igualtat. L'article 6.1 de la Constitució declara que totes les persones són iguals davant la llei i que ningú no pot ésser discriminat per raó de naixement, raça, sexe, origen, religió, opinió o qualsevol altra condició personal o social. De conformitat amb l'article 6.2, els poders públics han de crear les condicions favorables per tal que la igualtat i la llibertat dels individus siguin reals i efectives. El Tribunal Constitucional no ha dictat encara cap sentència relacionada amb la discriminació racial. Tanmateix, i amb relació a la llista de motius de discriminació que estableix la Constitució, la noció d'origen ha estat entesa per un tribunal andorrà, encara que en un altre context (vegeu més avall: Disposicions en matèria de dret penal), en el sentit que inclou la nacionalitat de la persona. L'ECRI es complau de constatar que l'article 6 no limita el dret a la igualtat als nacionals andorrans, ja que diu que "totes les persones" tenen aquest dret. Això té una importància especial en el cas d'Andorra, ja que presenta una situació única a Europa pel fet que el nombre de no nacionals en el territori és molt superior al dels andorrans, que constitueixen només el 35% de la població total³. La resta de la població andorrana està constituïda essencialment per nacionals espanyols (40% de la població), portuguesos (10%) i francesos (6%).

C. Disposicions en matèria de dret penal

5. L'article 122 del Codi penal castiga amb pena de presó de fins a quatre anys els qui cometin actes de profanació o destrucció de llocs religiosos. Segons l'article 313 del Codi penal, es considera que tot acte de discriminació vexatòria o que atempti contra la dignitat d'una persona a causa del seu origen, religió, raça o sexe constitueix un delicte castigat amb pena de presó que no excedeixi un any. L'article 120 del Codi penal castiga amb pena de presó de fins a tres anys els qui pertorbin o obstaculitzin l'exercici en plena llibertat dels drets cívics i polítics d'una persona. L'article 301 del Codi penal castiga amb una pena de fins a sis mesos de presó els qui ofenguin públicament els sentiments religiosos d'una persona o que pertorbin els actes o cerimònies religiosos. Pel que fa a aquestes disposicions penals, el Ministeri Fiscal té el poder d'actuar d'ofici sobre la base d'informacions de qualsevol font i independentment de si la víctima ha presentat una denúncia o no.
6. Amb referència concretament a l'article 313, només en dos casos el Ministeri Fiscal ha exercit l'acció penal amb motiu de discriminació racial. En el primer dels dos casos, els càrrecs van ser retirats per manca de proves de la motivació racista del delicte. En l'altre cas, va ser una acció penal en què l'autor estava acusat d'infracció de l'article 313 i d'haver infligit lesions corporals a la víctima. L'autor de l'agressió va ser declarat culpable dels dos delictes en la primera instància; el cas, però, es troba ara en apel·lació i, per tant, encara no se'n coneix el veredict final. Tanmateix, l'ECRI constata amb satisfacció que el Tribunal de Primera Instància ha interpretat que el motiu de "l'origen" mencionat en l'article 313 inclou la nacionalitat de la víctima. El Tribunal va considerar també que la motivació racista constituïa una circumstància agreujant en virtut de l'article 53 del Codi penal. Aquest article estableix que, en fixar la pena, el Tribunal ha de tenir en compte, entre d'altres, la gravetat i el

³ La població total d'Andorra és d'aproximadament 66.000 persones.

grau de perill social del fet delictiu i també les circumstàncies agreujants que concorren en el cas. L'ECRI constata amb interès que si la sentència dictada en primera instància es confirma significarà que es podrà interpretar que l'article 53 inclou la motivació racista d'un delictes com a factor agreujant de la condemna. Tanmateix, atès que el Codi penal es troba actualment en fase de revisió al Parlament, l'ECRI anima les autoritats andorranes a considerar de mencionar expressament la motivació racista com una circumstància agreujant en el Codi penal, com un símbol del compromís d'Andorra en la lluita contra el racisme i la intolerància.

7. L'article 200 del Codi penal castiga amb pena de presó de fins a dos anys i un mes els autors d'injúries o difamacions greus proferides públicament o publicades per escrit, i l'article 312 castiga amb pena de presó de fins a un any l'autor d'injúries o difamacions greus o calúmnies no proferides públicament ni publicades per escrit ni en un mitjà de comunicació social. El Ministeri Fiscal té el poder d'exercir l'acció penal segons aquestes disposicions però només si les víctimes han presentat una denúncia davant la policia o la Batllia. L'ECRI constata que no s'ha portat cap denúncia al coneixement del Ministeri Fiscal en relació amb insults racistes o altres delictes de naturalesa racista.
8. L'ECRI constata que el Ministeri Fiscal ha exercit diverses accions penals relacionades sobretot amb treballadors estrangers en virtut de l'article 129 del Codi penal, per condicions de treball injustes aprofitant-se de la situació de necessitat del treballador. Tanmateix, aquests casos no van poder ser duts al Tribunal, perquè les presumptes víctimes no van poder provar les al·legacions contra els patrons en qüestió. L'ECRI anima les autoritats andorranes a controlar atentament l'aplicació d'aquestes disposicions i a examinar si els contractes de treball lleonins presenten certs aspectes discriminatoris.
9. L'ECRI constata que actualment no hi ha cap disposició penal que prohibeixi les organitzacions de naturalesa racista o d'incitació a l'odi racial. L'ECRI subratlla la necessitat d'adoptar aquestes disposicions per tal d'indicar clarament al públic en general que aquest tipus d'activitats no seran permeses en el país. Per tant, suggereix a les autoritats andorranes que considerin d'afegir aquestes disposicions en la revisió del Codi penal que actualment s'està fent al Parlament. L'ECRI, encara que és conscient que els incidents racistes tenen una incidència poc elevada a Andorra, constata la manca d'estadístiques en aquest àmbit i anima el servei de policia i les autoritats judicials a establir un sistema de vigilància, classificació i registre dels incidents racistes que els són comunicats, del seu seguiment i del tractament que es dona a aquest tipus d'incidentes.

D. Disposicions en matèria de dret civil i administratiu

10. L'article 21 del Codi de l'Administració declara que totes les persones són iguals davant l'administració pública i que ningú no pot ésser discriminat per raó de naixement, raça, sexe, religió, opinió o qualsevol altra consideració personal o social. L'article també obliga l'Administració a tractar tots els nacionals amb igualtat, objectivitat, neutralitat i imparcialitat. L'article 59.3 del Codi de l'Administració estableix que en el cas de trencament del principi d'igualtat davant la llei per part d'un servei públic que refusi de concedir a una persona els avantatges concedits a d'altres en la mateixa situació, o que li imposi, sense justificació, obligacions que no s'imposen a d'altres, l'Administració pública serà considerada jurídicament responsable. Aquest

article es complementa amb l'article 70 del Codi de l'Administració, que estableix la responsabilitat civil, penal i disciplinària dels funcionaris en el cas de danys ocasionats en l'exercici de les seves funcions. Tanmateix, no sembla que hi hagi jurisprudència en relació amb aquestes disposicions administratives en l'àmbit de la discriminació racial. L'ECRI considera que caldria examinar i vigilar atentament l'aplicació i implementació d'aquestes disposicions per evitar que casos de discriminació per part de l'administració pública no quedin impunes.

11. Pel que fa a la relació entre persones, per exemple en el treball, l'accés a l'habitatge o l'accés als llocs públics, l'ECRI assenyala que no hi ha cap disposició de dret civil que prohibeixi de manera específica la discriminació. Tot i que una persona pot invocar l'article 6.1 de la Constitució, que prohibeix la discriminació⁴ contra una altra persona davant d'un tribunal civil, basant-se en el fet que els drets humans reconeguts per la Constitució són directament aplicables pels tribunals, l'ECRI considera, tanmateix, que aquesta disposició general hauria de ser completada amb disposicions de dret civil més precises i detallades, per tal d'indicar clarament al públic en general que la prohibició de discriminació abasta també les relacions entre persones. Per tant, L'ECRI recomana fermament que les autoritats andorranes introdueixin una legislació completa i detallada de dret civil i administratiu que prohibeixi la discriminació en tots els aspectes de la vida⁵.

E. Òrgans especialitzats i altres institucions

12. L'any 1998, el Parlament andorrà va aprovar la Llei de creació i funcionament de la institució del Raonador del Ciutadà, concebuda com a garantia extrajudicial, com un servei de consell i mediació i com a complement del control judicial dels actes administratius. El primer Raonador del Ciutadà va ser nomenat el 1999. La Constitució no menciona el Raonador del Ciutadà i el seu estatut només està definit per la llei. La funció del Raonador del Ciutadà és defensar i assegurar el respecte i l'aplicació dels drets i les llibertats que proclama la Constitució. Actua com a representant del Parlament. El Raonador del Ciutadà vetlla perquè l'actuació dels poders públics respecti els principis generals de defensa i protecció dels drets i les llibertats establerts a la Constitució i serveixi de manera objectiva l'interès general. El Raonador del Ciutadà rep les queixes de les persones relatives a certs actes dels poders públics i fa investigacions sobre aquestes queixes, també pot actuar per iniciativa pròpia. El Raonador del Ciutadà no ha rebut fins ara cap denúncia sobre actes racistes o de discriminació racial per part dels poders públics.
13. L'ECRI crida l'atenció de les autoritats andorranes sobre la seva recomanació de política general núm. 2 sobre òrgans especialitzats en la lluita contra el racisme i la intolerància a escala nacional, que defineix una sèrie de directrius i principis que cal tenir en compte en la creació d'aquest tipus d'òrgans. L'ECRI creu que les autoritats andorranes haurien de considerar la creació d'un òrgan d'aquest tipus o bé confiar al Raonador del Ciutadà una funció especial en aquest àmbit.

⁴ Vegeu les Disposicions constitucionals i altres disposicions fonamentals, més amunt.

⁵ Vegeu també més endavant Problemes especialment preocupants.

F. Educació i formació/sensibilització

14. L'article 20 de la Constitució estableix que "l'educació s'ha d'orientar vers el desenvolupament ple de la personalitat humana i de la dignitat, tot enfortint el respecte a la llibertat i als drets fonamentals". La Llei qualificada d'educació especifica que l'educació ha de formar els infants i els joves en el respecte a la diversitat, els drets i les llibertats i en la pràctica de la tolerància. Els ensenyants dels diferents sistemes educatius han rebut una formació sobre la diversitat cultural, especialment en els cursos de l'escola d'estiu. A les escoles els infants no tenen cursos específics sobre drets humans i tolerància, però aquests temes es tracten de manera transversal en diferents matèries. L'ECRI anima les autoritats andorranes a continuar i a intensificar les iniciatives destinades a promoure els drets humans i la tolerància a les escoles. Suggereix també que es desenvolupin els programes escolars en un sentit favorable a l'apreciació de la diversitat cultural que resulta de la coexistència a Andorra de grups de nacionalitats diferents.
15. Els funcionaris de policia i el personal penitenciari d'Andorra reben la seva formació general a Andorra. No obstant això, quan es tracta de formacions més específiques, la formació es fa a Espanya o a França i, per tant, reben la mateixa formació en matèria de drets humans i no discriminació que els seus col·legues espanyols i francesos. L'ECRI anima les autoritats andorranes a organitzar una formació inicial i continuada en matèria de drets humans i no discriminació per a aquells funcionaris que tenen contacte directe amb el públic.

G. Acolliment i estatus dels no nacionals

- *Refugiats i sol·licitants d'asil*

16. Malgrat que Andorra va ser un país d'acolliment per als refugiats durant la Segona Guerra Mundial, actualment no accepta demandes d'asil principalment per la seva situació geogràfica. No existeix cap llei sobre aquesta qüestió ni tampoc el Parlament en té cap projecte en estudi. Tanmateix, si es produís una demanda d'asil a Andorra, s'aplicaria l'article 14 de la Declaració universal dels drets humans, que estableix que en cas de persecució tota persona té dret a cercar asil en altres països i a beneficiar-se'n, ja que la Declaració és directament aplicable segons el dret andorrà⁶.

- *Persones d'origen immigrant*

17. Aquesta qüestió es tractarà més endavant en la secció dedicada als Problemes especialment preocupants.

⁶

Vegeu més amunt Instruments jurídics internacionals.

H. Accés als serveis públics

- ***Accés als serveis socials, especialment els d'atenció a la salut, a la protecció social i a l'habitatge***

18. Tots els estrangers que resideixen legalment a Andorra tenen els mateixos drets que els nacionals andorrans pel que fa a l'accés als serveis socials. L'ECRI ha estat informada que una nova reglamentació de les prestacions socials i l'ajuda social està en procés d'elaboració. L'ECRI anima les autoritats andorranes a prestar, durant aquest procés, una atenció especial al principi de la no discriminació i a considerar l'adopció de qualsevol iniciativa en aquest àmbit que sigui susceptible de contribuir a la política d'integració dels immigrants en la societat andorrana. Tot i que sembla que no hi ha hagut cap denúncia relacionada amb la discriminació en l'accés a l'habitatge en l'àmbit públic, l'ECRI està preocupada per certes informacions, segons les quals els estrangers tindrien dificultats en l'accés al lloguer d'habitatges en el sector privat, tot i que no hi ha hagut cap denúncia en aquest sentit. L'ECRI insta les autoritats andorranes a vigilar atentament aquesta situació i a treballar en la sensibilització del públic en general per tal d'evitar estereotips i prejudicis que es puguin trobar a l'origen d'aquestes dificultats.

- ***Accés a l'educació***

19. Segons l'article 20 de la Constitució, tota persona té dret a l'educació. Els pares tenen el dret de decidir el tipus d'educació per als seus fills. També tenen dret a una educació moral o religiosa per als seus fills d'acord amb les conviccions pròpies.
20. Els sistema educatiu a Andorra es divideix en tres sistemes que cobreixen fins al nivell de l'ensenyament secundari: l'andorrà, l'espanyol i el francès. Els sistemes educatius francès i espanyol es regeixen per la legislació en vigor en cadascun dels països respectius i pels acords signats amb el Govern andorrà. De conformitat amb aquests acords, a les escoles espanyoles i franceses s'hi ensenyen el català i la geografia, la història i les institucions andorranes.
21. El sistema educatiu andorrà és multilingüe. El català, el francès i el castellà s'hi utilitzen com a llengües d'ensenyament per tal que, a l'acabament del període d'ensenyament obligatori, els alumnes hagin assolit un bon domini d'aquestes tres llengües. Atès el nombre creixent d'infants portuguesos a les escoles andorranes, s'han pres mesures per donar a aquests infants la possibilitat de seguir, en els tres sistemes educatius, cursos de portuguès fora de les hores lectives. L'ECRI es felicita d'aquesta iniciativa i anima el Govern a continuar els seus esforços per promoure l'ensenyament multilingüe a les escoles. D'una banda, l'ECRI considera que les autoritats andorranes haurien de generalitzar l'ensenyament de les llengües maternes dels infants que no siguin la catalana. De l'altra, l'ECRI remarca la importància del domini del català per als alumnes estrangers, ja que es tracta de la llengua oficial de l'Estat i representa una eina decisiva per a la integració dels infants d'origen immigrant en la societat andorrana. Per tant, l'ECRI insta les autoritats andorranes que facin tots els esforços possibles per assegurar que tots els infants, independentment del sistema educatiu que segueixen, dominin suficientment la llengua catalana per tal d'evitar que s'hagin d'enfrontar amb situacions de discriminació en el futur, per exemple en l'àmbit laboral.

22. Hi ha un ensenyament opcional de la religió catòlica a les escoles públiques fora de l'horari lectiu. A l'ensenyament primari, un 25% dels alumnes assisteixen a aquestes classes i a l'ensenyament secundari només ho fan un 1%.

I. Ocupació

23. Hi ha molt poca informació sobre la qüestió de la discriminació en l'àmbit laboral. L'ECRI considera que seria molt útil de fer una enquesta sobre l'existència, l'abast i les manifestacions eventuais de discriminació i de racisme en l'àmbit laboral a Andorra.

J. Grups vulnerables

En aquesta part es tracta de certs grups minoritaris que poden ser especialment vulnerables als problemes de racisme, discriminació i intolerància en el país en qüestió. No té la finalitat d'oferir una visió exhaustiva de la situació de tots els grups minoritaris en el país ni tampoc implica que els grups que no s'hi mencionen no pateixin cap problema en matèria de racisme i de discriminació.

- Petits grups religiosos

24. Els catòlics representen més del 90% de la població d'Andorra. Existeixen altres grups religiosos petits com ara els musulmans (unes 500 persones), els jueus (aproximadament 100 persones) o els hindús. La dimensió d'aquests grups augmenta a poc a poc. L'ECRI és conscient dels esforços fets per les autoritats andorranes per respondre a certes necessitats d'aquests petits grups religiosos. Tanmateix, encara existeixen alguns problemes, per exemple, pel que fa a l'existència de llocs adequats per al culte. La comunitat musulmana no disposa de cap mesquita i el local que actualment fa servir per als seus actes religiosos i activitats no és gaire apropiat per a aquestes finalitats. La situació ha fet que els veïns s'hagin queixat pel soroll provocat quan se celebren actes religiosos en aquests locals. L'ECRI confia que les autoritats prendran mesures per assegurar que aquests petits grups religiosos disposin dels locals adequats, ja que per raó del nombre reduït no disposen de mitjans econòmics suficients per construir els seus propis llocs de culte i les seves pròpies institucions culturals o educatives. L'ECRI considera que això ajudaria a promoure la comprensió i la tolerància envers els grups religiosos diferents i entre aquests mateixos grups.

K. Clima d'opinió

25. El punt de vista més àmpliament acceptat és que, a Andorra, els problemes de racisme i de discriminació no són realment freqüents en el país i que la societat andorrana és especialment tolerant. Aquesta tolerància es percep com la conseqüència de la posició geogràfica d'Andorra, entre Espanya i França, de la seva història i de la seva condició de país d'immigració i turisme. Tanmateix, algunes fonts han comentat que tot i que el racisme a Andorra no és generalment de tipus ideològic o violent, existeix de manera latent, i en alguns casos obertament, amb prejudicis i estereotips envers certs grups d'immigrants. L'ECRI és conscient de l'estructura particular de la societat andorrana, on la comunitat andorrana és numèricament més petita que la població immigrada, i que aquesta, a més, està formada per comunitats diferents. En conseqüència, també existeixen percepcions i punts de vista negatius entre els membres de

les comunitats immigrades. S'explica, per exemple, que en alguns casos membres de la comunitat portuguesa han sofert els prejudicis de membres de la comunitat espanyola, mentre que en altres casos, són immigrants d'origen àrab els qui són objecte d'hostilitat per part de membres de les dues comunitats anteriors. L'ECRI insta les autoritats a vigilar atentament aquestes manifestacions d'intolerància i a tenir en compte en aquest respecte la Recomanació de política general núm. 4, en la qual es recomana als governs dels estats membres que prenguin mesures per assegurar la realització d'enquestes nacionals sobre l'experiència i la percepció de racisme i discriminació des del punt de vista de les víctimes potencials.

26. Tot i que reconeix que la intolerància i el racisme no siguin considerats generalment com un dels problemes importants d'Andorra, l'ECRI opina que les autoritats andorranes haurien de continuar esmerçant esforços per respondre al repte que planteja un flux important d'immigrants en el nivell de tolerància i coexistència pacífica de les diferents comunitats que conviuen al país. L'ECRI crida l'atenció sobre el fet que nombroses fonts han mencionat un augment de les manifestacions d'intolerància i de violència en aquest entorn. Aquest problema hauria de ser abordat urgentment per les autoritats andorranes, per evitar-ne la propagació, cosa que podria passar si la situació econòmica del país esdevingués en el futur menys favorable del que és ara. Per tant, l'ECRI insta les autoritats andorranes a prendre les mesures corresponents per sensibilitzar el públic en general en les qüestions de racisme i intolerància i desenvolupar a Andorra una cultura de tolerància i respecte per la diferència. Això contribuiria a reforçar i preservar en el futur la cohesió social entre les persones que visquin al país.
27. Algunes informacions revelen que la intolerància i els prejudicis envers els membres de la comunitat musulmana, incloent-hi insults verbals al carrer, han augmentat d'ençà dels esdeveniments de l'11 de setembre del 2001. L'ECRI insta les autoritats andorranes a implementar mesures de sensibilització destinades al públic en general per tal de lluitar contra aquest fenomen i les anima que vigilin de prop l'evolució d'aquesta situació. L'ECRI recorda la seva Recomanació de política general núm. 5 sobre la lluita contra la discriminació i la intolerància envers els musulmans i anima la comunitat musulmana perquè prengui part activa en qualsevol iniciativa que es dugui a terme en aquest àmbit.

L. Control de la situació en el país

28. Sembla que hi ha una manca de dades sobre la situació dels estrangers en els àmbits de l'ocupació, l'habitatge i l'educació. A més, actualment no es fa cap recollida sistemàtica o específica de dades en relació amb actuacions racistes, declaracions a la policia sobre aquests incidents ni sobre el seguiment o el resultat d'aquestes declaracions. L'ECRI anima les autoritats andorranes a desenvolupar sistemes de control de la situació dels estrangers en àmbits com ara el treball, l'habitatge i l'educació, tot respectant els principis de confidencialitat i l'autoidentificació voluntària de persones que pertanyen a un grup particular. També caldria crear un sistema de control de la incidència dels actes racistes i discriminatoris, incloent-hi les declaracions fetes a les autoritats i el seguiment i resultat d'aquestes declaracions.

M. Mitjans de comunicació

29. L'article 2 de la Llei de radiodifusió i televisió pública i de creació de la societat pública Ràdio i Televisió d'Andorra, SA, disposa que els serveis públics de radiodifusió i televisió estan subjectes, pel que fa a la seva programació, als principis generals establerts en la Constitució, com el respecte dels principis d'igualtat i de no discriminació per raó de naixement, de raça, de sexe o de qualsevol circumstància personal o social. L'ECRI constata que diferents fonts han assenyalat que els mitjans de comunicació generalment informen de manera responsable sobre els temes relacionats amb la immigració i els membres de les comunitats d'immigrants. Tanmateix, a l'ECRI la preocupa el fet que, en certes ocasions, els mitjans de comunicació tendeixen a fer constar la nacionalitat de les persones quan es tracta d'informar sobre delictes, fins i tot en casos en què l'origen del presumpte autor no és pertinent pel que fa a la informació en qüestió. Sembla, però, que la situació ha millorat en aquest respecte en els últims anys. Tanmateix, l'ECRI assenyala que aquesta presentació de la informació pot crear o exacerbar els prejudicis i estereotips en l'opinió pública. En aquest sentit, l'ECRI dóna suport perquè els professionals dels mitjans de comunicació es dotin de codis de conducta que afavoreixin pràctiques més responsables en matèria d'informació. També invita les autoritats a donar suport a iniciatives preses pels professionals de la comunicació en els àmbits d'interès de l'ECRI.

PART II: PROBLEMES PARTICULARMENT PREOCUPANTS

En aquesta part dels informes país per país, l'ECRI desitja cridar l'atenció sobre un nombre reduït de temes que, en la seva opinió, mereixen una atenció particular i urgent en el país en qüestió. En el cas d'Andorra, l'ECRI voldria cridar l'atenció sobre el tema de la integració de les persones d'origen immigrant i sobre el problema de l'adquisició de la nacionalitat andorrana.

N. Integració de persones d'origen immigrant

30. Com ja s'ha dit anteriorment, el 65% de la població que viu a Andorra són persones no andorranes, la majoria de les quals han vingut a Andorra a treballar. D'ençà de la Segona Guerra Mundial, Andorra ha esdevingut un país d'immigració i el nombre d'immigrants s'ha multiplicat per dotze en quaranta anys. Aquesta immigració respon a les necessitats del mercat de treball, ja que Andorra gaudeix actualment d'una situació d'ocupació plena i d'una economia saludable basada essencialment en el turisme i el comerç. Abans de l'adopció de la primera Llei d'immigració el mes de maig del 2002 (de la qual parlarem més endavant), la immigració es regulava per decrets i era objecte d'un text de llei que cada any aprovava el Parlament i fixava les quotes d'immigrants autoritzats a entrar al país per treballar-hi. Des de 1998, però, el Parlament va deixar d'aprovar aquests textos. Des d'aleshores, el tema s'ha complicat i si bé encara hi ha una gran necessitat de treballadors que vinguin de fora d'Andorra, actualment no hi ha possibilitat d'obtenir el tradicional permís de treball de les autoritats andorranes.
31. Com a solució temporal, el Govern va decidir concedir, a aquests estrangers que només tenien un rebut de la seva sol·licitud de permís oficial de treball, els mateixos drets econòmics i socials que tenien els residents amb un permís de residència i treball tradicional. El "rebut rosa" (es diu així pel color del formulari de sol·licitud) té una validesa de sis mesos i pot ser renovat les vegades que

sigui necessari. La renovació només es concedeix si la persona concernida pot provar que compleix les mateixes condicions que reunia quan va sol·licitar el permís per primer cop (és a dir, provar que té un contracte de treball i residència permanent en el país). Les persones en possessió del “rebut rosa” estan autoritzades a treballar i residir al país i gaudeixen dels mateixos drets econòmics i socials que els residents amb un permís de residència i treball tradicional. La diferència principal és que un rebut rosa no permet al seu titular de donar-se d’alta en un dels set comuns de l’Estat. Això significa que els fills d’aquests treballadors no poden participar en les activitats extraescolars ni beneficiar-se dels serveis gratuïts de guarderia i de transport escolar que organitzen els comuns. Un cert nombre de treballadors immigrants que tenen un permís de treball temporal (màxim sis mesos), que s’anomenen també “treballadors temporers” (perquè normalment vénen a treballar la temporada d’esquí) es queden al país un cop se’ls ha acabat el permís. Aquestes persones són d’origen sud-americà i la majoria vénen d’Argentina. En els últims temps el seu nombre ha augmentat a causa de la crisi econòmica que afecta l’Argentina. Normalment treballen uns altres sis mesos en el sector del turisme fins que obtenen un altre permís de sis mesos. Atès que ja viuen al país, alguns d’ells s’han emportat la família. Aquesta situació és problemàtica, perquè els treballadors temporers no tenen dret al reagrupament familiar i, per tant, oficialment no poden matricular els fills a l’escola. Tanmateix, l’ECRI ha estat informada que, contràriament a les escoles andorranes, les escoles dels altres sistemes que existeixen a Andorra, el francès i l’espanyol, accepten de matricular aquests infants. L’ECRI insta les autoritats andorranes a prestar una atenció immediata al problema de l’accés a l’escola d’infants en aquesta situació i que facin tots els esforços necessaris per trobar-hi la solució adequada, ja que aquests treballadors immigrants resideixen i treballen de fet durant tot l’any en el país.

32. L’any 2002, el nombre de persones titulars d’un rebut rosa va arribar a aproximadament 7.000. Quan les autoritats andorranes van intentar establir un nou marc jurídic al tema de la immigració mitjançant l’aprovació d’una llei, el primer tema que van abordar va ser el de la regularització del rebut rosa. Aquesta llei, però, va ser declarada inconstitucional el mes de febrer del 2001. El mes de maig del 2002 es va aprovar una nova llei que, entre altres coses, regularitzarà la situació dels aproximadament 7.000 titulars del rebut rosa.
33. La Llei d’immigració no entrarà en vigor fins al mes de setembre del 2002 per tal de donar temps al Govern per elaborar els diferents reglaments d’aplicació. En aquest sentit, el Ministeri d’Interior està treballant en l’elaboració d’un pla estratègic per regularitzar la situació dels titulars del rebut rosa sense problemes. Segons la tercera disposició transitòria d’aquesta llei, a cadascun dels aproximadament 7.000 titulars de rebut rosa se li concedirà un permís de residència i treball per una durada d’un any, a condició que puguin provar que tenen una feina (p. e., un contracte) i un domicili permanent al país. Segons les autoritats andorranes, la durada del nou permís es determinarà cas per cas, tenint en compte la data de la primera inscripció al Servei d’Immigració. Aquesta data es considera com a data de referència a partir de la qual comença el nou permís de residència i treball. Aquest permís es renovarà segons la durada de la nova autorització. La llei té un efecte retroactiu, ja que la data que es té en compte per calcular el període de sojorn legal al país d’un estranger, per exemple en el cas de demanda de la nacionalitat (vegeu més endavant *El problema de l’adquisició de la nacionalitat*), és la data del primer rebut rosa. Segons diverses fonts, aquesta llei resoldrà sense problemes la

situació de les aproximadament 7.000 persones que esperen per regularitzar-la. L'ECRI es complau a saber que la situació precària dels titulars d'aquests rebuts rosa està en via de resolució. Tanmateix, anima les autoritats andorranes a vigilar atentament la implementació d'aquesta Llei i a difondre àmpliament prop de les persones concernides tota la informació corresponent, per tal d'evitar tot tipus de dificultats durant el procés de regularització. D'altra banda, a l'ECRI la preocupa el fet que la Llei no dóna dret al reagrupament familiar als treballadors temporers, malgrat que allarga la durada del permís de treball temporal de sis mesos a un any. L'ECRI anima fermament les autoritats andorranes que reconsiderin aquesta qüestió i facin possible el reagrupament familiar, per tal de respectar el dret a la vida de família de les persones concernides i per facilitar-los la plena integració en la societat andorrana.

34. La Llei d'immigració també preveu la creació, sota l'autoritat del Ministeri de Justícia i Interior, d'un servei d'ocupació que s'encarregarà, entre altres coses, de recollir i difondre dades i informació relatives al mercat de treball a Andorra. Una de les tasques més importants d'aquest servei serà, a partir de consultes amb els diferents sectors d'activitat econòmica d'Andorra, posar a la disposició del Govern la informació que li permetrà de definir cada any les quotes de treballadors autoritzats a venir a treballar al país. En l'establiment d'aquestes quotes el Govern ha expressat la voluntat política de donar prioritat primer als nacionals dels països veïns, després als ciutadans de la Unió Europea, després als nacionals de països que hagin signat un acord internacional amb Andorra i finalment als ciutadans d'altres països. Aquesta Llei ha estat criticada perquè dóna preferència als ciutadans de la Unió Europea i deixa molt poques possibilitats que treballadors d'altres països puguin obtenir un permís de treball a Andorra. L'ECRI constata també que Andorra ha negociat, juntament amb Espanya i França, un tractat més favorable per als nacionals d'ambdós països, especialment pel que fa als permisos de sojorn i treball, fins i tot en el sector públic. Aquest acord trilateral encara no ha entrat en vigor. L'ECRI confia que aquests sistemes preferencials no obriran la via a pràctiques discriminatòries respecte d'immigrants originaris de països menys afavorits des d'aquest punt de vista que desitgin entrar a Andorra.
35. Atès que els immigrants van a Andorra essencialment per treballar, l'ECRI considera que s'hauria de prestar una atenció especial al racisme i a la discriminació en el lloc de treball. Actualment no existeix cap dada que permeti determinar si els treballadors estrangers o certs grups de treballadors estrangers treballen en condicions discriminatòries. Per tant, l'ECRI suggereix que el nou Servei d'Ocupació dugui a terme estudis sobre la qüestió de la discriminació racial en l'àmbit laboral, per exemple, elaborant estadístiques sobre els salaris i analitzant-les per nacionalitats. Aquest servei també podria dur a terme, entre d'altres, una enquesta per recollir les impressions dels treballadors estrangers sobre la qüestió del racisme i la discriminació en el lloc de treball. Si aquests estudis revelessin certes formes d'intolerància o de discriminació directa o indirecta, les autoritats andorranes haurien de prendre les mesures adequades per lluitar contra aquests fenòmens. En aquest sentit, l'ECRI suggereix que es consideri la solució d'introduir en el dret civil i administratiu el repartiment de la càrrega de la prova en el cas de discriminació en el treball, per tal de facilitar la presentació de denúncies davant el Tribunal. En un sistema així, la víctima de la discriminació ha d'establir els fets que permeten presumir una discriminació racial, i correspon a la part demandada de provar que aquesta discriminació no s'ha produït.

36. A l'ECRI la preocupa el fet que fins ara no hi hagi a Andorra una estratègia sistemàtica amb l'objectiu de la integració. L'ECRI considera que caldria prestar més atenció als treballadors estrangers com a membres de la societat andorrana, més que com a simples entitats econòmiques, i que caldria prendre mesures que reflecteixin aquest enfocament, com per exemple mesures de sensibilització de la societat en general sobre la contribució dels treballadors estrangers a l'economia i la societat andorranes. El problema que s'esmenta més sovint és que els residents estrangers no posseeixen un domini suficient de la llengua catalana. L'ECRI constata amb satisfacció que s'ofereixen cursos de català per a adults gratuïts i que aquests també tenen la possibilitat d'accés als centres d'aprenentatge de català i altres matèries que existeixen a diverses parròquies d'Andorra. L'ECRI anima fermament les autoritats andorranes a continuar esmerçant esforços per ajudar els residents estrangers a integrar-se en la societat andorrana.
37. L'ECRI també recomana que les autoritats andorranes atorguin el dret de vot en les eleccions locals als estrangers que resideixen des de fa temps al país. Això els permetria participar més activament en la vida política d'Andorra i també animaria els partits polítics a tenir en compte plenament les preocupacions i els interessos dels estrangers residents. L'ECRI considera que aquesta mesura contribuiria a la integració i la participació en la societat d'aquells estrangers que viuen al país des de fa temps. Aquesta pràctica ha estat adoptada en altres països europeus per als nacionals de països tercers, i l'ECRI recorda que certs instruments en el marc del Consell d'Europa estableixen el dret de vot en les eleccions locals per als residents de llarga durada com ara el Conveni europeu sobre la participació dels estrangers a la vida pública a nivell local.
38. L'ECRI assenyala que, si bé actualment les relacions entre els estrangers i els andorrans no són particularment tenses, la situació podria empitjorar si les condicions socials i econòmiques esdevinguessin menys favorables per al conjunt de la població. En aquestes condicions, la manca relativa d'integració dels grups minoritaris estrangers com a membres actius de la societat faria que aquests darrers fossin particularment vulnerables si s'agreugessin les manifestacions de xenofòbia, discriminació i intolerància.

O. Legislació sobre la nacionalitat

39. Segons l'article 7.2 de la Constitució, l'adquisició o el manteniment d'una nacionalitat diferent de l'andorrana implicarà la pèrdua d'aquesta en els termes i terminis fixats per la llei. La Llei de nacionalitat actual, en vigor des de 1995, confereix la nacionalitat andorrana, entre d'altres, als infants nascuts a Andorra, a condició que almenys un dels pares sigui andorrà o que almenys un dels pares hagi nascut a Andorra i hi resideixi de manera principal i permanent en el moment del naixement de l'infant. Un infant nascut a Andorra també pot obtenir la nacionalitat andorrana si almenys un dels pares hi resideix de manera principal i permanent durant els divuit anys anteriors al naixement de l'infant. Si en el moment del naixement no s'ha completat aquest període, la nacionalitat s'atorga provisionalment i serà confirmada en el moment en què es compleixi el període de residència dels pares. Un cop confirmada, la nacionalitat s'atorga a títol definitiu.

40. Pel que fa a l'adquisició de la nacionalitat es pot fer de dues maneres principals. La primera és per matrimoni amb un ciutadà andorrà. La segona requereix haver viscut de manera permanent a Andorra durant vint-i-cinc anys i passar una prova davant de la Comissió de Nacionalitat sobre la integració suficient del candidat pel que fa al coneixement del català i de les institucions andorranes. Aquestes proves es duen a terme de manera no discriminatòria i amb la intenció d'avaluar el nivell d'integració i de participació dels candidats a la societat andorrana. En tots els casos, aquestes persones han de renunciar a la seva nacionalitat anterior per poder adquirir la nacionalitat andorrana. Tot i que hi ha un gran nombre de residents que podrien sol·licitar la nacionalitat, l'ECRI ha estat informada que molts no ho fan. És possible que el fet d'haver de deixar la nacionalitat anterior per poder adquirir l'andorrana tingui un efecte dissuasiu en molts dels residents estrangers que compleixen les condicions necessàries per demanar la nacionalitat. Altres factors que explicarien el nombre poc elevat de demandes de nacionalitat podrien ser també la necessitat de passar una prova de català i el fet que a Andorra els residents de llarga durada gaudeixen dels mateixos drets econòmics i socials que els nacionals. L'única diferència entre les dues categories és la referent als drets polítics, ja que els residents estrangers no tenen dret a participar en cap de les eleccions andorranes.
41. Atesa la situació específica d'Andorra, on els estrangers són més nombrosos que els nacionals, l'ECRI considera que les condicions per obtenir la nacionalitat andorrana són massa restrictives. Especialment, el requisit de vint-i-cinc anys de residència permanent al país és excessivament llarg i l'ECRI considera que aquest període s'hauria d'escurçar de manera a aproximar-se a les normes europees, tenint en compte sobretot que el Conveni europeu sobre la nacionalitat fixa un període de residència no superior als deu anys abans de presentar la sol·licitud de la nacionalitat. L'ECRI crida l'atenció sobre el fet que hi ha una tendència general entre els estats europeus que evoluciona cap a una consideració més flexible en matèria de doble nacionalitat i que aquest enfocament és conforme al Conveni europeu sobre la nacionalitat. Per tant, l'ECRI anima fermament les autoritats andorranes que considerin de fer més flexible el requisit per obtenir la doble nacionalitat. A més, per tal d'afavorir la plena integració dels immigrants en la societat andorrana, l'ECRI considera que les autoritats andorranes haurien d'animar les persones concernides a demanar la nacionalitat i difondre al màxim possible la informació sobre les possibilitats d'obtenció de la nacionalitat.

BIBLIOGRAFIA

Aquesta bibliografia conté la llista de les fonts principals d'informació publicades que han estat utilitzades durant l'anàlisi de la situació a Andorra. No ha de ser considerada com una llista exhaustiva de totes les fonts d'informació que es van posar a disposició de l'ECRI durant la preparació de l'informe.

1. CRI (99) 29 Report on Andorra, European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe, 24 May 1999
2. CRI (96) 43: ECRI general policy recommendation n° 1: Combating racism, xenophobia, antisemitism and intolerance, European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe, October 1996
3. CRI (97) 36: ECRI general policy recommendation n° 2: Specialised bodies to combat racism, xenophobia, antisemitism and intolerance at national level, European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe, June 1997
4. CRI (98) 30: ECRI general policy recommendation n° 4: National surveys on the experience and perception of discrimination and racism from the point of view of potential victims, European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe, March 1998
5. CRI (2000) 21: ECRI general policy recommendation n° 5: Combating intolerance and discrimination against Muslims, European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe, April 2000
6. CRI (98) 80: Legal measures to combat racism and intolerance in the member States of the Council of Europe, ECRI, Strasbourg, 1998
7. CommDH (2001) 1: Report by Mr Alvaro GIL-ROBLES, Commissioner for Human Rights, on his visit to Andorra, 10-12 January 2001, for the Committee of Ministers and the Parliamentary Assembly
8. CPT/Inf (2000) 11 « Report to the Andorran Government on the visit to Andorra carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 27 to 29 May 1998 », Strasbourg, 20 July 2000
9. CPT/Inf (2000) 12 « Réponses du Gouvernement d'Andorre au rapport du Comité européen pour la prévention de la torture et des peines ou traitements inhumains ou dégradants (CPT) relatif à sa visite effectuée en Andorre du 27 au 29 mai 1998 », Strasbourg, 20 juillet 2000
10. Parliamentary Assembly of the Council of Europe, Report by Mr Reddemann on the Application by the Principality of Andorra for Membership of the Council of Europe, 15 September 1994, Doc. 7152, § 33
11. Parliamentary Assembly of the Council of Europe, Opinion N° 182 (1994) on the Application by the Principality of Andorra for Membership of the Council of Europe, 1994 Session, § 7
12. CRC/C/61/Add.3: Initial Report submitted by Andorra to the United Nations' Committee on the Rights of the Child, under Article 44 of the Convention, 3 July 2001
13. CEDAW/C/AND/1: Initial report submitted by Andorra to the United Nations' Committee on the elimination of all forms of discrimination against women, under Article 18 of the Convention, 9 July 2000
14. A/56/38, paras. 23-53: Concluding Observations of the United Nations' Committee on the Elimination of Discrimination Against Women: Andorra. 31/07/2001.
15. US Department of State Country Reports on Human Rights Practices 2000
16. US Department of State International Religious Freedom Report, October 2001
17. U.S. Department of State: Background Note: Andorra, May 2000
18. BBC News : Country Profile Andorra

19. Qualified Law of 5 October 1995 on Nationality, published in the Butlletí del Consell general, N° 8/96, 31 January 1996
20. Law of 4 June 1998 on the creation and functioning of the post of Raonador del Ciutadà (Ombudsman) published in the Butlletí del Consell general, N° 11/98, 12 May 1998
21. Qualified Law of 14 May 2002 on Immigration, published in the Butlletí del Consell general, N° 44/02, Year 14, 12 June 2002
22. Website of the Andorran Embassy in Belgium (www.andorra.be)
23. Statistics from Andorran Ministry of Interior on population by nationality and number of scholars by education system <http://estudis-estadistica.finances.ad> (Ministeri d'Educació)
24. Gouvernement d'Andorre, Ministère des Finances, *L'Andorre en chiffre*, 2001
25. Revue des Deux Mondes, *Visages de l'Andorre*, numéro special hors série, 2001

